

11. Buse K. Making Health Policy / K. Buse, N. Mays, J. Walt. – Berkshire : Open University Press, 2005. – 206 p.
12. Getting Health Reform Right: A Guide to Improving Performance and Equity / M. J. Roberts et al. – Oxford : University Press, 2004. – 332 p.
13. Jones R. E. The Functional Analysis of Politics: An introductory discussion / R. E. Jones. – L. : Routledge and Kegan Paul, 1967. – 101 p.
14. Leichter H. A comparative approach to policy analysis: health care policy in four nations / H. Leichter. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 326 p.
15. Lush L. Transferring policies for treating sexually transmitted infections: what's wrong with global guidelines? / L. Lush, G. Walt, J. Ogden // Health Policy and Planning. – 2003. – No 18 (1). – P. 18–30.
16. Patterson D. Political commitment, governance and HIV/AIDS: getting action from our political leadership / D. Patterson // Canadian HIV/AIDS Policy & Law Review. – 2001. – No 6. – P. 1–7.
17. Walt G. Health Policy: an introduction to process and power / G. Walt. – L. : Zed Books, 2004. – 240 p.

T. Semigina

CONTEXTUAL FACTORS OF PUBLIC HEALTH POLICY

Policy environment is a component of D. Easton's system model. Situational, structural, cultural and ideological, as well as international factors are regarded as contextual factors. They serve as conditions (context) for working out policy and at the same time as borders to policy changes. Retrospective analysis of the certain domain in public health policy of Ukraine demonstrate supportive and restrictive impacts of different policy environmental factors.

Keywords: system approach, policy context, policy to combat HIV/AIDS epidemic.

УДК 930.22

Гомза І. А.

КУЛЬТ ОСОБИ У ФРАНЦІЇ ДОБИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: МАРШАЛ ПЕТЕН ЯК «СПАСИТЕЛЬ НАЦІЇ»

У статті на пропагандистських матеріалах доби режиму Віші досліджено становлення культу маршала Ф. Петена та пояснено його особливості, а саме функціонування культу як практики відродження французької величі.

Ключові слова: режим Віші, Петен, пропаганда, відродження національної спільноти.

8 листопада 1940 р. у лісі поблизу Тронсе відбулася пишна церемонія: під овації простого люду представники французької влади урочисто посвятили двохсотлітній дуб, посаджений самим Кольбером, – двократному рятівникові Франції маршалу Філіппу Петену. З того дня лісовий велет носив офіційне ім'я *Маршал Петен*. Подію всебічно освітили регіональні газети, принагідно було видано книжечку для дітей «Прекрасна історія дуба» [8], яка з очевидним паралелізмом оповідала про міць і силу дерева, що підтримує увесь ліс, а школярі щорічно приїжджали на паломництво до дерева. Наприкінці 1944 р. в місті Тронсе відбулося інше дійство: бійці Руху Опору урочисто розстріляли дуб *Маршал Петен* «за державну зраду». Прекрасна історія дуба скінчилася.

Очевидно, що дерево постраждало, оскільки воно було елементом вішістської символіки, тобто втілювало Францію, котра з червня 1940 р. обрала шлях співпраці з Гітлером і проводила реакційну внутрішню політику, проте доля дуба є лише претекстом, аби спробувати зрозуміти стан суспільної свідомості, який уможливило такі акти, як посвята голові держави дендрологічних об'єктів і страта останніх як символів режиму. Завданням цієї статті є показати причини виникнення «маршалізму» – культу Ф. Петена та зрозуміти специфіку його становлення. Ця тема аж до сьогодні лишалася поза увагою української суспільної науки; натомість іноземні дослідники (Д. Росіньюль, Л. Жерверо, Д. Песчанські) розглядали її в рамках вивчення механізмів пропаганди режиму Віші. Кілька науковців

(І. Шаляс і К. Фор насамперед) намагалися впливати становлення культу Петена у ширше проблемне поле: крах демократії та спроби сформувати у Франції тоталітарну культуру. Ця стаття продовжує цей напрям, доводячи, що формування культу Петена було пов'язане з прагненням відродити Францію після періоду занепаду, яким низка суспільно-інтелектуальних кіл – військові, консерватори, клерикали – вважали добу III Республіки. Актуальність цього питання не обмежується суто теоретичним вивченням історичних реалій; вона має і практичний вимір, адже окреслює небезпеку посилення авторитарних тенденцій у ліберально-демократичних системах у часи суспільної кризи.

Владу Філіппа Петена було встановлено в годину величезної небезпеки для Франції: танкові дивізії Вермахту подолали спротив французьких військ, прорвали лінію оборони під Седаном і за шість тижнів спромоглися захопити три п'ятих національної території. Уряд, покинувши Париж, вирішував у Бордо стратегічне питання, яке мало визначити подальший перебіг війни: чи залишати континентальну Францію та переїжджати до Алжиру, щоб звідти провадити бойові дії, чи zostавитися у Франції та представляти французький народ перед окупантом. Варто зазначити, що непохитній войовничій позиції міністра внутрішніх справ Ж. Манделя протистояв відверто песимістичний погляд на можливе продовження війни другого віце-президента урядової ради К. Шотана. Решта міністрів і сам голова уряду П. Рейно не могли визначитися з рішенням. Останній, зрештою зламавшись під тиском обставин, подав у відставку, і його місце посів перший віце-президент урядової ради – маршал Ф. Петен. Погляди самого Ф. Петена щодо майбутнього протистояння з німцями не становили таємниці для урядовців: під час голосування 16 червня 1940 р. з приводу можливого перемир'я з Німеччиною саме Ф. Петен очолював урядову фракцію, котра з перевагою у два голоси (13 проти 11) визначила бажання уряду підписати сепаратний мир [15, 362]; саме Ф. Петена група депутатів-пацифістів на чолі з П. Лявалем розглядала як особу, що змогла б організувати переговори з німцями, зрештою саме Ф. Петен відкрито закликав владу лишатися у Франції та переживати окупацію поряд з французьким народом. Таким чином, встановлення уряду Ф. Петена автоматично означало пошук порозуміння з німцями і припинення бойових дій.

Варто зазначити, що позиція Ф. Петена насправді відповідала прагненню народу: «переважна більшість французів не вбачала жодного інтересу в продовженні війни за будь-яку ціну, тож підписання перемир'я з політичної точки

зору було якщо не виправданим, то принаймні послідовним» [6, 32]. Рішення Маршала припинити війну схвально прийняли 10 мільйонів біженців із Північної Франції, котрі тікали від німецької навали, солдати й офіцери, які не хотіли воювати, та люди, котрі ще пам'ятали страждання, через які довелося пройти країні під час бійні 1914–1918 рр. Своім рішенням бути поруч з народом, який переживає важкі часи, Ф. Петен заклав символічний місток, що поєднав його, керівника Франції, з нацією. Таким чином, поряд з яскраво вираженою підтримкою частини політичної еліти, Ф. Петен мав довіру населення та, як наслідок, спромігся об'єднати своєю політикою *pays légal* («легальну країну», тобто сукупність народних представників) і *pays réel* («справжню країну», тобто народ).

Акт консолідації всієї спільноти як такий був неабияк важливим в умовах поразки, проте у Франції він означав набагато більше, оскільки набував стократної ваги в очах певної політичної традиції: для правих, котра в добу III Республіки була відсторонена від влади (і котра власне оперувала розрізненням *pays légal* і *pays réel*, протиставляючи прагненню народу диктат групки радикалів та соціалістів), консолідація всієї Франції навколо постаті Ф. Петена, відомого своїми право-консервативними поглядами, означала можливість соціально-політичних трансформацій, спрямованих на скасування спадку III Республіки. Для політичних акторів, вирощених у поживному розчині філософії націоналістичної організації «Французька дія», і для членів правих ліг, загартованих у вуличних сутичках 30-х років, Ф. Петен утілював іншу Францію – консервативну, ієрархічну, католицьку, елітарну – яку необхідно було відродити після нищівного сімдесятиліття демократії та егалітаризму.

Знаково, що про Петена-політика – про Петена – рятівника вічної Франції – вперше заговорили під час чергової політичної кризи ще задовго до військового краху 1940 р. Зокрема, лідер Націонал-соціалістичної партії Франції І. Ерве написав книгу з красномовною назвою «Країні потрібен Петен». У ній автор прямо зазначив, що «є лише одна людина, навколо якої варто об'єднатися, і цього б вистачило, аби здивований світ спостерігав чергове відродження Франції. Ця людина – Петен» [11, 5]. І. Ерве обґрунтував необхідність надання Ф. Петену необмежених повноважень, об'єднання в його руках виконавчої та законодавчої влади і проведення соціально-політичних трансформацій, які врятують країну від стагнації та хаосу. Згодом Ф. Петен став постаттю, на яку звертали погляд усі, хто був незадоволений політикою, економікою та суспільним устроєм III Республіки.

Прийшовши до влади, Ф. Петен не розчарував своїх прихильників, адже розгорнув програму *Національної Революції*, спрямованої «відродити життєві сили» Франції, начебто виснажені лібералізмом і соціалізмом. Культ Петена, який свідомо підтримувала влада, слугував для залучення народу до участі в Національній Революції. Необхідно чітко зрозуміти, що народ не був пасивним інструментом у руках еліт: він сам прагнув порятунку і відродження французької величі, а тому активно підтримував Маршала.

Безперечно первинним резервуаром прихильності нації до Ф. Петена був міф Вердена: ця перемога розглядалася як вирішальна для перебігу Великої війни, а Ф. Петен був її творцем. Але не меншу роль у відданості французів Маршалу відіграв його патріархальний популізм – та демонстративна любов до народу, увага до його бажань і потреб, з якими Ф. Петен з'являвся на публіці, бо ж він начебто утілював весь народ. Ці два фактори – символічний та персоніфікаційний – стали основою «маршалізму», тобто культу Петена.

Пропагандистський аспект «маршалізму» був найбільш чітко реалізований у візуальній формі. Вона означалася масштабним друком афіш, листівок і фотографій (у спустошеній війною країні, зобов'язаній постачати целюлозу до Німеччини!), які зображали Маршала. Зазвичай він просто дивиться з картинки, іноді до зображення додається текст. Приміром, один з підписів питає: «А ви щиріший француз ніж він?» [2], інший наголошує «Був я з вами у славі дні, лишаяюся і в похмурі» [3]. На кількох картинках поряд із Ф. Петеном з'являються діти, що втілюють майбутнє Франції, а тому привітно пригортаються до нього. Візуально композицію більшості картин побудовано таким чином, що «Маршала зображено як мирну, спокійну, впевнену в собі людину. Він завжди перебуває поза політичною сваркою, уникає військових зіткнень і начебто вислизає з темпоральної реальності» [17, 92], – Ф. Петен своїм образом пропонує мир, спокій і тишу втомленим від війни французам. Водночас підписи на картинках привчають їх до стоїчного сприйняття страждань і готовності до нових жертв заради майбутнього відродження країни.

Ф. Петен безперечно надавав величезного значення візуальним шифрам, адже він не лише мав улюбленого фотографа, а й персонально піклувався про свій образ: «рідкісними були зображення, де Ф. Петен з'являвся в окулярах... Він надзвичайно пишався своїми блакитними очима (кольору неба і Франції), а тому ретушував фотографії, де вони видавалися тьмяними» [10, 123]. Першочергова роль візуального ряду визначала-

ся прагненням Маршала персоніфікувати Францію, втілити у своїй фігурі весь народ і цим об'єднати його. Знаково, що попри свій поважний вік (він народився у 1854 р.), Маршал завжди з'являється на фотографіях здоровим і повним життєвих сил. Лише на одній афіші він спирається на тростинку [4], з якою Ф. Петен насправді завжди ходив, але навіть остання слугує для передачі послання про силу керманіча країни: по всій Франції розійшлася фотографія: Маршал тримає тростинку, а на ній, як на турніку, висить семилітня дочка його радника Б. Менетреля.

Минуле Маршала – його військові звитязи і політична діяльність у міжвоєнні часи – теж перетворилося на матеріал для культу особи. На особливу увагу заслуговує альбом з 16 трафаретних гравюр, які пропонують агіографічну ілюстрацію «славному діянням» Ф. Петена [1]. Кожна з гравюр присвячена епізоду, коли, керований патріотичним почуттям, він діяв у ім'я Франції: підліток Петен формує загін добровольців для оборони від прусаків у 1870 р., генерал Петен обороняє Верден, маршал Петен придушує повстання у Марокко, посол Петен вирушає до Мадрида. Очевидно, що кожен з образів окремо виконує дидактичну функцію, привчаючи кожного свідомого француза наслідувати приклад героя, але альбом у своїй цілісності несе ще і символічне навантаження: «він відкривається словом “служити” і символічно закривається картинкою годувальниці-землі, заплідненої селянином» [9, 174]. Таким чином Маршал перетворюється на центральну фігуру, служити котрій є обов'язком всіх французів, адже він запліднює рідну Францію новим життям.

Образ Петена зливається з офіційними національними образами, адже його портрет на поштових марках замінив Маріанну, також «було розроблено нові монети, прикрашені профілем Петена, проте їх не ввели в обіг через брак металу» [10, 126]. Така політика видає відверту спробу витіснити старий республіканський образ Франції, скасування котрого означало символічне заперечення минулого III Республіки, тобто перемогу «здорової Франції над її хворобливою половиною».

Пропаганда «маршалізму» не була порожньою; Ф. Петена дійсно любив народ. Наприкінці грудня 1940 р. Віші було переповнене дітьми, адже відбулося колективне паломництво 1440 учнів, що прийшли поздоровити Маршала з Новим роком. У масах відбулася справжня фетишизація предметів, пов'язаних із діяльністю Петена: у жовтні 1941 р. на аукціоні продали тростинку Маршала, її купив такий собі Ж. Ноен за 144 тис. франків. Бюро Пропаганди всіляко

підтримувало такий фетишизм, недарма було видано нову абетку [13], де кожна літера починалася з речі, пов'язаної з особистістю Маршала. Фантазія автора підручника буяла: поряд із маршальським жезлом і зірками з еполет гротескно виглядають літери «К» – кепі Маршала чи «W» – вагон Маршала. Варто наголосити, що виховання молодших поколінь у дусі поклоніння «рятівникові Франції» було центральним аспектом культу особи, саме тому офіційний спів «Марсельєзи» щопонеділка в школах замінило виконання пісні «*Maréchal, nous voilà*» («Ось і ми, Маршале»), що описує чесноти Петена та закінчується клятвою учнів виконувати всі його накази.

Потужний культ особи був наслідком обмеженого вшанування політичного лідера і запозичив практики тоталітарних режимів. Специфікою французького випадку був власне образ, який Ф. Петен і його радники конструювали для масового сприйняття: як Й. Сталін чи А. Гітлер, Ф. Петен також набирав подоби Спасителя народу, проте цей Спаситель був акцентовано жертвним, бо ж він страждав за своїх занепалих співгромадян.

Ф. Петен постійно робив наголос на темі свого страждання за Францію. Звертаючись до нації, він свідомо використовував відмову уряду покинути метрополію, зазначивши, що «лишаючись із вами, я щоденно й безкомпромісно намагався захищати незмінні інтереси Франції. Я не мав іншої мети, крім як захистити вас від найгіршого. І все... що я прийняв, визнав, витерпів, з власної волі чи з примусу, було зроблено заради вашого порятунку, бо ж я не міг більше бути вашим мечем, тож я жадав лишитися вашим щитом... Я страждав заради вас, разом із вами» [14, 88]. 17 червня 1940 р. під час радіопромови Ф. Петен прямо проголосив: «Я подарував Франції себе, аби зменшити її страждання» [16, 57].

Образ Спасителя-Страдника був улюбленою маскою Маршала. Коли німці після партизанської акції стратили у жовтні 1941 р. 48 заручників у Шатобріані та 50 осіб у Бордо, «Петен вирішив пішки дійти до демаркаційної лінії та запропонувати себе німцям як заручника. Втім, оточення відмовило Маршала від цієї непотрібної демонстрації» [12, 276].

Можна припустити, що, як і у випадку з агіографічним матеріалом «маршалізму», головною рушійною силою культу самопожертви була пропедевтична мета. Народ, який Ф. Петен і його соратники, інтегральні націоналісти, звинувачували у сімдесятилітньому шабаші

егоїзму та сибаритства, був покараний за свої помилки нищівною військовою поразкою. «Петеністська риторика, яка концентрувалася навколо трьох міфотем – хаосу, страждання й творіння, поєднаних одна з одною хронологічно-історичним зв'язком» [7, 54], використовувала дискурс жертви і служіння з псевдорелігійною логікою: пройшовши через хаос суспільно-політичної кризи 30-х років, витерпівши страждання військового краху, Франція, утілена кожним французом, повинна зректися індивідуалізму і себелюбства та зрештою переродитися.

Політичний лідер у таких умовах давав народу гідний для наслідування приклад. Моралізаторський дискурс «маршалізму» – його прагнення прищепити народу почуття обов'язку, порядку чи поваги до ієрархії – був центральним елементом політики відродження величі країни, якого прагнув Ф. Петен. Природно, що головним реципієнтом моральних максим режиму ставала молодь, котра мала бути вихована вільною від руйнівного впливу індивідуалізму. Діти виявилися справжніми заручниками соціальної інженерії «маршалізму»: неспроможні критично ставитися до потоку пропаганди і постійного вишколу в дусі пошани до «героя Вердена», вони перетворилися на найщиріших adeptів культу Петена. Показовими є слова дванадцятирічної дівчинки: «Він дав усім нам, французам, чудовий приклад для наслідування... Так, ми переможені, отож необхідно працювати більше, ніж раніше, треба слухатися наших батьків, наших вчительок, усіх, хто нами керує. Маршал – не лише порядна людина, а й справжній сміливець. Я його люблю, адже він – Голова Держави. Люблю його, бо ж він любить працю. Зрештою я його люблю, бо він чудовий ватажок, і я переконана: він швидко підніме з колін виснажену й переможену Францію» [5], або десятирічного хлопчика, що каже про Ф. Петена: «у нього м'яке і добре обличчя, а очі його сумні. Попри свої вісімдесят чотири роки, він високо тримає голову... Саме йому випала болісна доля запросити перемир'я. Так, я захоплююся його сміливістю і я люблю його всім серцем... Він врятував нас від нещастя... Зупинив втечу (біженців з окупованої Півночі Франції. – *І. Г.*) і не допустив, аби вся армія потрапила в полон... Так, люблю і захоплююся ним!» [5]. Вони свідчать, що культ особи у Франції швидко вкорінився в мізках наймолодших французів. Режимові, що втратив владу в 1944 р., забракло лише довговічності, аби довершити свою ідеологічну еволюцію та оформитися у тоталітарній формі. Аналіз пропаганди

і культу Петена беззаперечно свідчить на користь такого висновку.

Ф. Петен прийшов до влади в результаті політичної кризи і відмирання демократичного устрою. Це був історично обумовлений процес, чия динаміка каталізувалася подіями Другої світової війни. Аналогічно, культ Петена не був витвором політичних еліт, які шукали народної підтримки для свого ватажка. Навпаки, первинна пошана до «героя Вердена» і повага до Ф. Петена як політика, котрий стоїть поза політичними чварами і здатен об'єднати націю, були притаманні французам ще до приходу Ф. Петена до влади. Ці фактори, помножені на прагнення еліт вивести Францію з соціально-політичної кризи, визначили загальну логіку формування «маршалізму».

Іншими словами, приміряючи на себе образ Спасителя, Ф. Петен спромігся використати

внутрішні запити французької спільноти. Саме тому встановлення культу Петена не можна в жодному разі плутати з народним ентузіазмом, спрямованим на визначного військового ватажка, з яким пов'язані сподівання нації на перемогу. Культ фельдмаршала П. Гінденбурга в Німеччині 1916–1918 рр. чи маршала Б. Монгомері в Британії доби Другої світової війни насправді мають небагато спільного з культом Ф. Петена. Хоча Ф. Петен використовував символічний капітал «переможця Вердена», специфіка культу Петена полягала власне в інструменталізації фігури військового заради національного відродження. Ідеологічно і технічно, культ Петена був ближчим до культу Й. Сталіна в СРСР чи Б. Муссоліні в Італії: він був безпосередньою формою реалізації тоталітарних імпульсів, найвних у соціальному запиті французької спільноти в 30-х роках ХХ століття.

1. Archives nationales françaises, AJ 72 1026. Imagerie du Maréchal. – 16 pièces. Gravure au pochoir. Imprimé en couleurs sur papier blanc, de 37 x 47 cm. – Limoges, [sans édition], 1941.
2. Archives nationales françaises, AJ 72 1032. Portrait du maréchal Pétain. – Montrouge : Draeger, [sans date].
3. Archives nationales françaises, AJ 72 1033. Portrait du maréchal Pétain. – [Sans lieu, ni date].
4. Archives nationales françaises, AJ 72 1045. Portrait du maréchal Pétain. – [Sans lieu, ni date].
5. Archives nationales françaises, F 41 269. Sondage. – 13.02.1942.
6. Azéma J.-P. Vichy, 1940–1944 / J.-P. Azéma, O. Wiewiorka. – Paris : Éditions Perrin, 2004. – 374 p.
7. Chalas Yv. Vichy et imaginaire totalitaire / Yv. Chalas. – Arles : Actes Sud, 1985. – 162 p.
8. Estienne Yv. La Belle Histoire d'un chêne / Yv. Estienne. – Grenoble : Éd. de la Revue «Les Alpes», 1943. – 41 p.
9. Faure Ch. Le projet culturel de Vichy / Ch. Faure. – Lyon : Presses universitaires de Lyon, 1989. – 386 p.
10. Gervereau L. Y a-t-il un style Vichy? / L. Gervereau // La propagande sous Vichy, 1940–1944. – Nanterre : Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, 1990. – 110–147 p.
11. Hervé G. C'est Pétain qu'il nous faut / G. Hervé. – Paris : Éditions de la Victoire, 1935. – 81 p.
12. Jäckel E. La France dans l'Europe de Hitler / E. Jäckel. – Paris : Fayard, 1968. – 529 p.
13. Manziat A. L'abécédaire ou l'alphabet français pour les petits enfants / A. Manziat. – Vichy : Mâcon, 1941. – 22 p.
14. Messages d'outre-tombe du Maréchal Pétain : textes officiels, ignorés ou méconnus, consignes secrètes. – Paris : Institut de recherches historiques sur Maréchal Pétain, 1983. – 282 p.
15. Pertinax (pseud. de André Géraud). Les fossoyeurs : défaite militaire de la France, armistice, contre-révolution. Vol. 1. – N. Y. : Éditions de la Maison française, 1943. – 369 p.
16. Pétain Ph. Discours aux Français / Ph. Pétain. – Paris : Albin Michel, 1989. – 420 p.
17. Rossignol D. Histoire de la propagande en France de 1940 à 1944 : l'utopie Pétain / D. Rossignol. – Paris : Presses Universitaires de France, 1991. – 467 p.

I. Gomza

A PERSONALITY CULT IN THE WORLD WAR II FRANCE: MARSHAL PÉTAİN AS THE “SAVIOUR OF THE NATION”

The formation of Marshal Pétain cult and its functional aim, namely an attempt to renew the French grandeur, are analyzed in the present article.

Keywords: *Vichy regime, Pétain, propaganda, national community regeneration.*